

De berömda demonstrationerna mot löntagarfonder 1983.

PERSONALÄGANDE Bör vi demokratisera ekonomin?

Fram till lanseringen av löntagarfondsidén var den svenska socialdemokratin starkt präglad av Nils Karlebyns tänkande om att ägandet av produktionsmedlem var av underordnad betydelse. Han och många i hans generation av socialdemokrater, till exempel Gustav Möller, ansåg att förstatligande av företagen inte var en fungerande lösning.

I STÄLLET KOM IDÉN om ”funktionssocialism” att under lång tid präglade partiet, vilket förstods som att man på olika sätt genom lagstiftning kunde inskränka betydelsen av själva ägandet av företagen. Företags- och arvsbeskattning, lagar som garanterade fackligt inflytande (till exempel MBL och arbetsmiljölagen), lagar om konsumentskydd, en utbyggd social- och omfördelningspolitik och lagar som skyddade miljön är exempel på denna funktionssocialism.

DENNA FUNKTIONSSOCIALISTISKA POLITIK KAN sägas ha fungerat någorlunda väl fram till omkring 1980. Sedan dess har något hänt med västvärldens ekonomiska system som gör att den marknads-ekonomiska och alltmer globaliserade kapitalismen numera genererar starkt ökande ekonomiska

klyftor inom länder. Riktigt varför det är så är omstritt. Vissa skyller på den ökande globaliseringen, andra på genomslaget av den nyliberala ekonomiska ideologin, andra på teknologiska förändringar som ställer ökade krav på specifika kunskaper som många har svårt att skaffa sig och återigen andra pekar på försvagningen av fackföreningarna.

VI LÄR FÅ VÄNTA PÅ ett mera definitivt svar men vad gäller beskrivningen av läget råder inte några grundläggande meningsskiljaktigheter. Som den uppmärksammade ekonomen Thomas Piketty visat minskade de ekonomiska klyftorna i västvärldens ekonomier från slutet av 1920-talet och fram till omkring 1980. Därefter har det skett en alltmer dramatisk ökning av den ekonomiska ojämlikheten.

DETTA HAR NU GÅTT så långt att ett antal internationella organisationer vilka tidigare inte varit kända för att bry sig särskilt mycket om detta problem, till exempel Världsbanken, World Economic Forum, OECD och Internationella valutafonden nu utfärdar tydliga varningar att den ekonomiska ojämlikhet vi nu fått inte är hållbar och inte förenligt med en god samhällsutveckling.

Den sistnämnda organisationen menar till exempel att den ökande ojämlikheten försämrar den sociala sammanhållningen leder till ökad politisk polarisering och, mest överraskande, också anses leda till minskad ekonomisk tillväxt.

INOM NATIONALEKONOMIN RÄDDE DET till omkring år 2000 stor enighet om att det existerade ett negativt samband mellan tillväxt och ekonomisk omfördelning. Att länder som de nordiska kunde båda ha en omfattande välfärds politik och hög tillväxt sågs som en märklig anomali. Så är emellertid inte längre fallet. Ett flertal ledande ekonomer har sedan en tid presenterat både empirisk forskning och teoretiska modeller som visar på motsatsen, det vill säga att god tillväxt är väl förenlig med och till och med förutsätter en tämligen omfattande ekonomisk omfördelning via skatter och välfärdsprogram.

MAN HAR TILL EXEMPEL pekat på att en hög grad av ekonomisk ojämlikhet leder till att många underinvesterar i utbildning. Man kommer osökt att tänka på den klassiska socialdemokratiska valaffischen från 1948 med texten "Begåvad men fattig" som visar en ung man på en transportcykel som med ett förstämt ansiktsuttryck blickar på en grupp glatt firande studenter.

FÖR SVERIGES DEL KAN nämnas att vi brukade vara ett av de OECD-länder med lägst ekonomisk ojämlikhet men så är inte längre fallet. Tvärtom är Sverige ett av de OECD-länder där ojämlikheten ökat mest de senaste femton åren. Det verkar inte hjälpa att vi har världens förmodligen starkaste fackföreningar och en omfattande lagstiftning som ska stärka den fackliga rörelsens potential. Stockholmsbörsen har de senaste tio åren stigit med 190 procent medan lönerna enbart har ökat med 27 procent. Det förtjänar också att påpekas att finansminister Magdalena Andersson vidgått att den statsbudget som regeringen, till följd av januariöverenskommelsen, nyligen lagt på riksdagens bord ytterligare kommer att öka de ekonomiska klyftorna.

SKÅLEN TILL VARFÖR MAN bör oro sig för de ökande ekonomiska klyftorna i vårt samhälle är många. Förtroendet mellan människor i samhällen med stark ojämlikhet är oftast låg vilket innebär att den sociala sammanhållningen blir lidande. Inom den samhällsvetenskapliga forskningen talar man om detta som ett socialt kapital och det finns mycket forskning som visar att samhällen som lider brist på detta slags kapital på nästan alla områden fungerar sämre. Mycket talar för att det inte bara är de med låga inkomster utan också stora delar av medelklassen som får det sämre i mera ojämlika samhällen.

EKONOMISK OJÄMLIKHET ÖKAR OCKSÅ olika former av korrup tion och skapar svårhanterliga sociala och politiska konflikter. I Sverige ser vi att det är människor som är långtidsarbetslösa eller sjukpensionerade, det vill säga de ekonomiska förlorarna, som har markant lägre tillit till andra människor. Tillkommer att det finns mycket som tyder på att det är den ökande ekonomiska ojämlikheten som är en huvudorsak till framgångarna för populistiska och ofta främlingsfientliga partier såväl till höger som till vänster.

DE FLESTA SOM OROAR sig över den ökande ekonomiska ojämlikheten menar att vad som behövs är mera av den traditionella omfördelningspolitiken som innebär höjda skatter, högre bidrag och mer resurser till olika offentliga välfärdstjänster. Jag anser också att detta behövs men jag tvivlar starkt på att detta kommer att räcka eller vara en framkomlig väg. Den första frågan är om det kommer att inom överskådlig tid gå att få politisk majoritet för en sådan politik. Som det politiska läget ser ut nu är det mycket tveksamt. Om man räknar in SD så finns det faktiskt en mycket stor majoritet för en politik som lutar starkt åt höger i den svenska riksdagen.

DEN ANDRA FRÅGAN ÄR om en sådan klassisk omfördelningspolitik skulle vara tillräcklig för att rå på den stora och starkt ökande ojämlikhet som den nuvarande ekonomiska ordningen generar. Jag tror det är mycket osäkert om den typ av

Löntagarfonsidén var emellertid en mycket 'osocialdemokratisk' reform. Den skiljde sig från de många andra reformer som vunnit starkt och brett stöd framför allt på att det aldrig blev klart vad fonderna skulle innebära för den enskildes rättigheter och livssituation.

- ▶ omfördelningspolitik som vi hade fram till 1980-talets slut kommer att vara tillräckligt verkningsfull i den nya ekonomiska situation vi nu har. Den fråga som helt enkelt måste ställas är denna: Har nu slutligen funktionssocialismen spelat ut sin roll? Efter en hel del grävande i den aktuella forskningen har jag kommit till slutsatsen att så är fallet. Inte så att behovet av att reglera marknads ekonomin har avtagit, men funktionssocialismens förmåga att åstadkomma en ökad ekonomisk jämlikhet verkar vara förbrukad.

MIN BESTÄMDA UPPFATTNING ÄR att om något mera avgörande i frågan om ojämlikheten ska kunna åstadkommas så måste många fler löntagare komma i åtnjutande också av avkastningen på det kapital som finns i företagen. Denna fråga har alltsedan löntagarfondsstriden varit i det närmaste tabu i svensk politik, inte minst hos socialdemokratin och LO. Partiet har aldrig riktigt hämtat sig från detta såväl ideologiska som politiska nederlag. Snarare har en "fonskräck" etablerat sig inom de ledande kretsarna i partiet i så måtto att man knappt ens vill nämna ordet.

Och det är kanske inte så konstigt eftersom man så klart förlorade både debatten och sakfrågan i och med att fonderna avvecklades av regeringen Bildt i början av 1990-talet och sedan aldrig kom tillbaka på den politiska dagordningen.

LÖNTAGARFONDSIDÉN VAR EMELLERTID EN mycket "osocialdemokratisk" reform. Den skiljde sig från de många andra reformer som vunnit starkt och brett stöd framför allt på att det aldrig blev klart vad fonderna skulle innebära för den enskildes rättigheter och livssituation. Barnbidragen, den allmänna sjukvården, pensionerna, för- och grundskola, föräldraförsäkringen var alla reformer där det fanns en tydlig sådan koppling. I löntagarfonsidén blev det aldrig var klart vad det skulle innebära för de enskilda löntagarnas ställning i de företag där dessa fackföreningskontrollerade fonder ägde aktier. Det var heller aldrig klart vad som skulle skilja de företag där löntagarfonderna hade ägarinflytande mot övriga företag. Dessa illa konstruerade fonder har tyvärr under lång tid närmast förgiftat möjligheten till en sansad diskussion om löntagares möjligheter att få inkomster också från avkastningen på det kapital som "arbetar" i deras företag.

ATT DE SOM ÄGER kapitalet i ett företag också ska ha makten att bestämma över verksamheten är emellertid inte alls givet. I en marknadsekonomi kan kapitalägare hyra (det vill säga anställa) arbetskraft och då är det kapitalägarna som har makten över produktionen och rätten till avkastningen på sitt kapital från företagets vinst. Men i en marknadsekonomi kan även personalen hyra (det vill säga låna) kapitalet som behövs för företaget och då är det personalkollektivet som har makten över produktionen och rätten till avkastningen från företagets vinst.

DETTA ÄR ALLS INGET utopiskt resonemang. I till exempel USA har man en modell som underlättar för löntagare att bli ägare av sina företag. Till skillnad från i Sverige finns där både skattelättnader och en fungerande lagstiftning som gör det möjligt för medarbetarna i ett företag att med företagets

tillgångar som säkerhet köpa företaget av ägarna vilket innebär att de inte behöver ta personliga ekonomiska risker. I USA arbetar drygt en tiondel av löntagarna i de närmare 7 000 företag som har denna modell, av dessa är det fler än 4 000 där de anställda är majoritetsägare. Sådana personalägda företag finns i många andra länder, ett av de mest omtalade är den så kallade Mondragongruppen i Spanien som har funnits sedan 1950-talet och som har en personal på omkring 80 000 personer. I Storbritannien finns John Lewis-gruppen med över 80 000 anställda. Personalägda företag finns också i Sverige men i klart mindre omfattning.

FLERA DECENNIERS STUDIER HAR visat att denna slags personalägda företag är väl så ekonomiskt bärkraftiga som kapitalägda företag. Till detta ska läggas att personalen har högre löner, är mer nöjda med sina arbetsförhållanden och, inte minst viktig i detta sammanhang, får del av företagets vinst. Vad gäller USA har i genomsnitt löntagarna i dessa företag tillgångar, ofta i form av pensionskapital, som vida överstiger vad löntagare i kapitalägda företag har. När ett kassabiträde som arbetat länge i det personalägda dagligvaruföretaget Publix i USA (som har över 180 000 anställda) pensionerar sig är vederbörande som regel dollarmiljonär. I Sverige har Handelsbanken sedan 1970-talet ett system för personaläggande som heter Oktogonen. När en anställd i banken går i pension efter cirka trettio års arbete är utdelningen uppskattningsvis någonstans mellan 15 och 20 miljoner kronor. Det är med andra ord betydande summor för den enskilde löntagaren som dessa system med personaläggande oftast leder till.

ENLIGT EN RAPPORT FRÅN EU-kommissionen är Sverige ett av de EU-länder med sämst institutionella förutsättningar för etablerandet av personalägda företag. Sådant ägande förefaller emellertid också vara i linje med den tekniska utvecklingen inom vad som brukar kallas ”den nya ekonomin”. När sex unga framgångsrika entreprenörer inom denna del av näringslivet på DN-debatt får några år sedan (2015-03-13) framförde vad de önskade

från politiskt håll, var deras första krav att man måste åtgärda ”bristen på möjlighet att dela ägande med anställda”. Skälet till detta krav förefaller vara att i den nya typen av företag är ägarna extremt beroende av de anställdas engagemang, förtroende och kreativitet och detta underlättas givetvis om de anställda också får del av företagets vinster.

DENNA MODELL STÖDS I USA både av Republikanerna och Demokraterna. I Sverige har dessvärre frågan om löntagares andel av företagets vinster kommit att politiserats sönder av löntagarfondsstriden. Den modell som föreslås här borde enligt min mening väcka lika mycket politisk strid som då privata hyreshus övertas av hyresgästerna och görs till bostadsrättsföreningar, det vill säga ingen alls. Folkpartiet, som liberalerna hette tidigare, hade under 1980-talet krav på att hälften av ledamöterna i aktiebolagens styrelse skulle bestå av representanter för de anställda. Och det var faktiskt en folkpartiregering som tillsatte utredningen om löntagarfonder. Centerpartiet har sedan länge haft nära band till den kooperativa föreningsrörelsen inom jord- och skogbruket. Även Vänsterpartiet och Miljöpartiet har nyligen vädrat förståelse för denna företagsform.

DET SKA SÄGAS ATT detta inte är ett ”perfekt system”. Det kommer finnas personalägda företag som inte är lönsamma och som går konkurs. Ett problem är naturligtvis att de som arbetar i den offentliga sektorn kommer inte få några utdelningar. Men det är rimligt att tänka sig att den offentliga sektorn måste börja betala sina anställda bättre för att kunna konkurrera om arbetskraften. Men att sträva efter perfektion i politiken är en svår synd, ty den som kräver ett perfekt system kommer att få vänta i evighet på verkningsfulla åtgärder mot den kraftigt ökande och enligt min mening samhällsfarliga ojämlikhet som vi sedan en långre tid har drabbats av.

Bo Rothstein

professor i statsvetenskap